

S A Y I 1 8 • 2 0 0 7

İslâm

Araştırmaları

Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

günümüzde internet siteleri vardır. Diğer taraftan bu sitelerin kimler tarafından kurulduğu, hangi amaca hizmet ettiği ve içeriğinin nasıl doldurulduğu kesinlik arz etmemektedir. Bilgiden ziyade malumatın, kurumsal bir siyasal kimlikten çok heyecan ve ütopyaların tartışıldığı çoğu site, siyasal İslamcılıkla ilgili nesnel değerlendirmelere izin vermeyecek kadar sübjektif bir görünüm sergilemektedir. Bu metodik eksiklik yanında, *Globalized Islam*'ın Müslümanlar arasındaki küresel ümmet anlayışı ya da duygusunu yalnızca köktencilğe indirgemesi düşündürücüdür. Şiddete müracaat etmediği ve kendisinden olmayana fiili olarak zarar vermediği sürece, radikal formlarda bile olsa, dindarlaşma normal sosyolojik bir süreç olarak okunabilir. İslam'ın çağdaş yorumları gibi radikal yorumları da entelektüel bir zeminde tartışabilir. Burada temel problem bir alt ya da karşıt kimlik unsuru olan radikal kimliğin çeşitli toplum katmanlarında kabul görek geniş bir grup kimliği haline gelmesi ve bu grupların düşünce/tartışma zemininden çatışma ve şiddet zeminine kaymasıdır. Yine İslam'ın küreselleşmesi global cihadizm yanında, İslam'ın medyatikleşmesi ve magazinleşmesinde, İslam dünyasındaki misyonerlik tartışmalarında, dinler arası diyalog toplantılarında ya da liberal değerler karşısında İslam dünyasının aldığı yeni biçimler gibi tartışmalarda da görülebilecek bir fenomendir.

Globalized Islam, kitabın ilk baskısı olan ve *Küreselleşen İslam*⁷ adıyla Türkçe'ye de çevrilen Fransızca aslının İngilizce'ye tam bir tercümesi değildir. İngilizce baştan sona yeniden yazılan esere hacmini neredeyse yüzde elli artıran önemli ilaveler yapılmıştır. Olivier Roy 1980'lerden bu yana Afganistan ve Orta Asya politikasıyla meşgul olan, İslam dünyasındaki radikalizm tartışmalarında kendisine müracaat edilen uluslararası bir figürdür. Eserin tercüme edilmesi konuya ilgi duyan Türk okurlar için oldukça faydalı olacaktır.

Halil Aydınalp

Nazarî Tasavvufun Kurucusu: Sadreddin Konevî

Ekrem Demirli

İstanbul: İSAM Yayınları, 2008. 168 sayfa.

Eser, önsöz ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Sadreddin Konevî'nin hayatı ve eserleri ele alınmaktadır. Bu bağlamda Konevî'nin düşüncesinin şekillenmesinde İbnü'l-Arabî'nin rolünü vurgulayan yazara göre Konevî,

7 *Küreselleşen İslam*, çev. Haldun Bayrı (İstanbul: Metis Yayınları, 2003).

tasavvuf merkezli metafizik düşünce geleneğinin en önemli ikinci ismi konumundadır. Konevî gerek kullandığı kendine özgü dil gerekse İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerine sistematik bir bütünlük kazandırması sebebiyle kurucu bir düşünür anlamında 'Şeyhü'l-kebir' diye anılmıştır.

İkinci bölüm, tasavvufî yöntemin tarihsel sürecinin ve bu süreçte Konevî'nin yerinin ele alındığı kısımdır. Buna göre tasavvufî düşünce iki önemli döneme ayrılabilir: Birincisi Gazzâlî'den önce, tasavvufun bir zühd hareketi olarak başlayıp fıkıh-keîâm gibi İslâmî ilimler geleneği içerisinde yer bulma çabasının görüldüğü Sünnî tasavvuf dönemi. İkincisi ise İbnü'l-Arabî ve Konevî tarafından kurulan ve metafizik düşünceyle şekillenen tasavvufun olgunluk dönemi. Önce İbnü'l-Arabî daha sonra da Konevî, felsefe ve keîâm ile tasavvufî düşünce arasındaki temel farkları ortaya koyduktan sonra metafizik düşünceyi inşa etmişler ve bunu bütün ilimleri ihâtâ eden bir yapıya kavuşturmayı amaçlamışlardır. Bu çerçevede Konevî konu, ilke ve meseleleri bağlamında metafiziği bir ilim olarak ortaya koymuştur.

Konevî'nin tasavvuf düşüncesinin ele alındığı üçüncü bölüm kitabın en önemli kısmıdır. Yazar bu bölümü iki başlık altında inceler. Birincisi Konevî'nin tasavvufî yöneme dair görüşleridir. Bu çerçevede Konevî'nin nefsin yetkinleştirilmesini hedefleyen iki evrensel yöntem üzerinde durur ve bunların sorunlarını ele alır. Bu iki yöntem müşâhede ve nazar ya da istidlâl yöntemidir. Konevî'yi 'nazarî tasavvufun kurucusu' yapan yönü de burada ortaya çıkmaktadır. Konevî'nin en önemli eleştirilerinden birini felsefedeki cedel yöntemine yöneltmesini irdeleyen yazar, ardından sûfilerin bilgi anlayışlarının zorunlu olarak onları bir nefis teorisine götürmesi ve bu teorisinin genel anlamda bilme ve yaratma teorilerinin sınırlarını belirlemesi üzerinde durur. Kitabın bu bölümünde ele alınan ikinci başlık ise Tanrı-âlem ilişkisidir. Burada yazar ilk olarak Konevî'nin Tanrı'ya 'mutlak varlık' derken filozoflardan farklılaştığı noktalar üzerinde durur. Ardından muhakiklerin yaratılış teorilerinin keîâmcılardan ve filozoflardan ayrıldığı noktalara değinerek Konevî'nin 'intaç' kavramına yüklediği anlam bağlamında âlem ile Tanrı arasındaki zorunlu benzerlik ilişkisini ele alır.

Dördüncü ve son bölümde Konevî'nin kendisinden sonraki düşünce geleneğini belirlemesi iki yönüyle ele alınır. Birincisi, Konevî bir şârihler döneminin başlamasına vesile olarak önemli bir literatüre öncülük etmiştir. İkincisi ise yeni dönem tasavvufunun tartıştığı sorunları kendisinden sonraki döneme taşımıştır. Bu yönüyle Konevî, Osmanlı düşünce geleneğinin anlaşılmasında da belirleyici bir role sahiptir.

Yazarın kitaptaki iddialarını yansıtabildiği görülmektedir. Sözelimi ikinci bölümde belirtildiğine göre tasavvufî düşünce ‘Sünnî tasavvuf’ ve ‘Metafizik’ şeklinde iki önemli döneme ayrılabilir. Bu noktada her iki dönemin de ortak özelliği bir ‘tedâhül’ sürecini yaşamasıdır. İlk dönem tasavvufu hem fıkıh ve kelâm kaynaklı eleştiriler ekseninde hem de sûfilerin kendi iç tartışmaları bağlamında ortaya konulmuştur. Metafizik eksenli tasavvufî düşünce ise aynı süreci bu kez İslam felsefesi ve kelâm ilimlerine karşı sürdürür. Bu çerçevede yazar gerek erken dönemdeki tartışmalarda fıkıh ve kelâmın etkilerine gerekse Konevî’nin genel olarak varlıkla ilgili görüşlerini ele alırken İslâm filozoflarına ve Tanrı’nın nitelikleri, vahiy veya nübüvvet gibi konularda da kelâmcılara sık sık atıflar yaparak nazarî tasavvufun bu mütedâhil karakterini sürekli canlı tutmuştur.

Eserin ön plana çıkan iddialarından biri de temel İslâm ilimlerinde görülen mütekaddimûn-müteahhirûn ayrımının tasavvufî geleneğe tam anlamıyla uygulanamayacağı görüşüdür. Çünkü böyle bir ayrımı mümkün kılacağı düşünülen Gazzâlî, tasavvufî düşünceye yeni bir şey katmamış sadece Sünnî tasavvufun ilmî çevrelerde onaylanmasını hızlandırmıştır. Aynı şekilde Fahreddin Râzî de tasavvufî yöntemin bir “ilim” olarak resmen zikredilmesi dışında herhangi bir fonksiyon icra etmez. Bunlar önemli ayrıntılar olmakla birlikte yazar, tasavvufî düşüncede kesin bir tarihsel ayırım yerine bir ‘geçiş süreci’nden bahsetmeyi uygun görür. Her ne kadar tasavvufun bu iki döneminde ele alınan konular çok farklı olsa da yazar erken dönem tasavvufu ile yeni dönem tasavvufu arasındaki ilişkiler ağına belirgin bir şekilde değinerek bu iddiasına haklılık kazandırır.

Demirli’nin eseri, Konevî hakkındaki literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Sadreddin Konevî hakkında akademik düzeyde şimdiye kadar iki çalışma yapılmıştır. İlki Nihat Keklik’in *Sadreddin Konevî’nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan* (İstanbul, 1967) diğeri de Ekrem Demirli’nin “Sadreddin Konevî’de Marifet ve Vücûd” başlıklı doktora tezidir.⁸ Bu tezle karşılaştırıldığında ele aldığımız eserde ön plana çıkan en belirgin fark, Konevî’nin düşünce tarihimiz açısından yerinin ele alınmasında göze çarpar. Bu eser gerek Ekberî geleneğin İslâm düşüncesinin en üretken unsurlarından birini teşkil ettiğini göstermesi açısından gerekse Osmanlı düşüncesi üzerindeki etkilerini ele alması bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bu bağlamda yazar özellikle Osmanlı düşüncesi incelenirken İbnü’l-Arabî-Konevî etkisinin görmezden gelinmesini eleştirir.

⁸ Bu çalışma *Sadreddin Konevî’de Bilgi ve Varlık* ismiyle yayımlanmıştır (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005).

Konevî'nin eserleri tanıtılırken nazarı tasavvufun temel İslâmî ilimler konusundaki tavrının da yansıtılmasının, genç araştırmacılara bir literatüre nasıl yaklaşılacağıyla ilgili önemli bir bakış açısı kazandırdığı söylenebilir. Sözelimi tasavvufi düşünce, bütün ilimleri kuşatan bir yöntemi temsil eder. Bu açıdan tasavvufun her ilim dalıyla ilişkili bir yönü vardır. Nitekim Konevî'nin eserlerini inceleyen bir okur, *Miftâhu'l-gayb*'de İslam felsefesi ve tasavvuf yönteminin mezc edilerek bir metafizik düşünce inşa edildiğini görebilir. *İcâzü'l-beyân*, sûfîlerin tefsire; *Şerhu erbaîne hadis* hadis ilmine, *Mürâselât* ise felsefeye bakış açısının anlaşılmasına imkân tanır. Bununla beraber eserin ilgili akademik alana en büyük katkısı konular ele alınırken tasavvufun yaşadığı 'tedâhül' sürecinin mutlaka dikkate alınması gerektiğini gösteriyor olmasıdır. Bu çerçevede eser, tasavvufun nazarı yönüyle ilgili araştırma yapmayı hedefleyenler için belirli bir temel İslâm bilimleri ve İslâm felsefesi altyapısının gerekliliğini vurgulamaktadır. Aynı şekilde kitabın, gerek fıkıh, hadis ve tefsir gibi ilimlerin gerekse felsefe ve kelâmın tasavvufi düşünceden ayrı düşünülmemesi ve bu alanların birbirlerine katkı ve etkilerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmesi, yöntemle ilişkin önemli ve güncel bir katkı sayılmalıdır.

Nazarı tasavvufun en önemli konularından biri olan nefsin yetkinleşme süreci, özellikle İbnü'l-Arabî'nin varlık mertebeleri teorisi ile ilişkili olarak ele alınan bir husustur. Nitekim *Fusûsu'l-Hikem*'de varlığın oluş süreci ile nefsin yetkinleşme ya da 'nefsin birlik haline dönmesi' süreci arasında bir benzerlik kurulmuştur. Sûfîlerin riyâzeti hakikate ulaştıran bir yöntem olarak görmeleri de bu benzerlik ilişkisiyle açıklanabilir. Üçüncü bölümde Konevî'nin varlık mertebeleri hakkındaki düşünceleri ele alınırken bu noktaya da değinilmesi yerinde olabilirdi.

Sonuç olarak tasavvufi düşünceyle ilgili akademik araştırmaların günümüzde hatırı sayılır bir seviyeye ulaştığı gözlenirse de hâlâ irdelenmesi gereken sayısız konu olduğu bu eserle birlikte daha iyi anlaşılacaktır. Bu anlamda yazar, son yıllarda özellikle İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî hakkındaki çalışmalarıyla bu sorunun çözümüne dikkat çekici bir katkı sağlamıştır. Böylece tasavvufi söylemin sembolik dil yapısından ve hacimli eserlerle mücadele etmekten çekinen pek çok hevesli okuyucu artık tasavvufi düşüncenin ana hatlarını daha rahat görebilme imkânı elde etmiştir. Nitekim yazar, amacını her ne kadar 'Konevî düşüncesine bir giriş' diye belirtse de eser aslında tasavvufi düşüncenin tarihsel-teorik arka planını irdelemektedir. Dolayısıyla sadece Konevî'nin değil genel olarak sûfîlerin ontoloji, epistemoloji ve metodolojilerine özlü bir giriş sayılabilir ve bu yönüyle beklentileri karşılayacak niteliktedir.

Hacı Bayram Başer